

ŞAH İSMAİL HATÂYÎ'NİN ŞİİRLERİNDE KULLANDIĞI VEZİN MESELESİ

Mehmet Fatih KÖKSAL*

Özet

Şah İsmail-i Safevi, devlet ve siyaset adamı olmasının yanı sıra Hatâî (Anadolu'daki yaygın imlâ ve söyleyişle Hatâyî) mahlasıyla bir dîvân oluşturacak kadar şiirler yazmış güçlü bir şairdir. O, Anadolu Türk toplumu üzerinde, sadece siyasi ve tasavvufî yönüyle değil yazdığı Türkçe şiirlerle de asırlar sürececek bir tesirin sahibi olmuştur. Anadolu'da, özellikle de Alevi-Bektaşî zümresi içinde çok sevilen Şah İsmail-i Safevi'nin hatırası şiirlerle yaşatılmaya çalışılmış, mecliste, erkânda onun şiirleri okunmuş, ve o şiirler mecmualarda ve cönklere yüzyıllardan beri yazılmalştır. Şiir mecmuaları ve cönklerde şiirlerine çok rastlanması da onun Türkiye'de ne kadar çok sevildiğinin açık bir göstergesidir. Türkiye'den çok dış ülkelerde nüshaları bulunan Hatâyî Dîvânı üzerine bugüne değin kimi bilimsel, kimi popüler pek çok yayın yapılmıştır. Bu yazıda bu dîvânlar üzerine yapılan neşriyattan kısaca bahsedildikten sonra öteden beri edebî çevrelerde tartışma konusu olan Hatâyî'nin şiirlerini hangi vezinle yazdığı konusu ele alınacaktır. Bu çerçevede, kendisi gibi XVI. yüzyıl şairlerinden olan Hitâbî ile yazım benzerliği dolayısıyla karıştırılan şiirleri meselesi de irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail, Hatâyî Dîvânı, şiir mecmuaları, cönkler, vezin

THE PROBLEM OF METER IN SHAH ISMAIL HATÂYÎ'S POEMS

Abstract

Creating a diwan under Hatâî penname, Shah İsmail-i Safavid (common usage in Anatolia, Hatâyî), is a powerful poet as much as man of government and politics. He has gained a longlasting impact on Anatolian Turkish society, not only with his mystical and political aspect but also with his Turkish poems. The memoir of Shah İsmail-i Safavid who was much loved is perpetuated with his poems among Alawi-Bektashi circles. His poems were chanted in assemblies and quoted in cönks, majmuas (poetry collection) for centuries. Coming across his poems frequently in poetry collections and conks shows how much he is loved in Anatolia. The number of copies of his Diwan on abroad is much more than the ones in Turkey. There are numerous scientific and popular publications on them. In this study, after discussing these publications on Shah İsmail-i Safavid's diwan, types of meters that have been subject of debates for a long time in literary circles will be discussed. Besides, the matter that his poems are confused with the XVIth century poet Hitâbî because of their similarities in orthography will also be discussed here.

Keywords: Shah İsmail, Hatâyî's Diwan, poetry collections, conks, meter

* Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Kırşehir/Türkiye, mfkokal@gmail.com

Giriş

Şah İsmail Hatâyî (1487-1524), İran’da kurulan Safevi devletinin hükümdarı ve XVI. yüzyıl siyasi tarihinde önemli bir figür olmasının yanı sıra edebî şahsiyeti bakımından da Türk şiirinin önde gelen isimlerindedir. Devrinin siyasi şartları, “Alevilğin yedi büyük şairi”nden biri olarak tanınan Hatâyî’yi Osmanlı topraklarında, özellikle kendi döneminde olmak üzere, “resmî” gözlerden uzak tutsa da en gerçekçi ve objektif hüküm koyucu olan “zaman” hakkını teslim etmiş ve 37 yıl gibi çok kısa bir ömre sığdırdığı şiirleriyle onu Türk edebiyatı tarihinde hak ettiği mevkiye yerleştirmiştir.

Uzun yıllar süren Safevi-Osmanlı mücadeleleri düşünüldüğünde, özellikle merkeze yakın edebî çevreler için makul kabul edilebilecek bu soğuk tavra rağmen Anadolu Alevileri onu “yedi ulu ozan”dan biri olarak her fırsatta anmışlar ve anmaya devam etmektedirler. Anadolu Alevileri arasında hâlâ cem törenlerinde ve sair ortamlarda söylenegelen, Alevi sözlü kültürünün en önemli unsurlarından olan gülbank ve tercümanların önemli bir kısmını Hatâyî mahlaslı manzumeler oluşturmaktadır. Daha kendi çağında düzenlenen kimi şiir mecmuaları ve cönklerde¹ Hatâyî’den kayda değer miktarda şiir bulunması, hatta bu şiirlerin bir kısmının Alevi-Bektaşî zümresi dışındaki şiir meraklılarınca tutulan cönkler ve mecmualarda da yer alması, onun Anadolu’da -tıpkı Nesimî gibi- mezhebi ve meşrebi ne olursa olsun geniş kitlelerce ne denli sevildiğinin açık bir göstergesidir.

Hatâyî Divânı Nüshaları ve Yapılan Neşriyata Dair

Hatâyî’nin şiiri üzerine yapılan neşriyatın pek çoğunda karşımıza çıkan mahlasının imlâsı meselesini burada bir kere daha tartışmayacağız². Böyle olmakla birlikte asıl mesele, Hatâyî mahlasıyla yazılan manzumelerin, imlâsı nasıl olursa olsun³ gerçekte Şah İsmail Hatâyî’ye ait olup olmadığıdır. Bu meselenin; şiirlerin dil özellikleri, kelime kadrosu, üslûbu, konusu; dinî, mezhepsel, sosyal ve tarihî gerçeklere uygunluğu, şiirlerin yer aldığı cönk, mecmua veya divan nüshaları, edebî değeri ve nihayet şiirlerin vezni gibi pek çok yönü vardır. Bu konuda, gereği kadar yapıldığını söyleyemeyeceğimiz tartışmaların ağırlık merkezinin kısmen “dil” ama esas olarak “vezin” meselesi olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Asıl konuya girmeden önce Hatâyî Divânı’nın nüshaları ve Divân üzerine bugünde değin yapılan neşriyat hakkında birkaç söz söylemek gerektiği kanısındayız.⁴ Divân’ın bilinen en eski nüshası, şairin ölümünden 11 yıl sonra istinsah edilen Taşkent nüshasıdır. Özbekistan Bilimler Akademisi’nde bulunan bu yazmayla beraber, Divân üzerinde yapılan son çalışmada (Necef-Cavanşir 2006: 152-155) nüsha sayısı 16 adet olarak tespit edilmiştir. İran’da yedi nüsha (Erdebil Dâru’l-irşâd ve İran Millî Kütüphanesi nüshaları ve Tebriz Millî Kütüphanesi, Tahran Merkez

Kütüphanesi, Kum Mescid-i Azam Kütüphanesi, Tahran Eski Şahenşah Kütüphanesi⁵ ve Tebriz’de Sultan el-Kurayî’nin özel kütüphanesinde bulunan nüsha), Paris Millî Kütüphanesi’nde iki nüsha, Londra’da British Museum, Vatikan’da Apostol Kütüphanesi, Berlin Kütüphanesi, Bakü’de Azerbaycan El Yazmaları Fondu⁶ ve Afganistan’da Mezar-ı Şerif Bahtar Müzesi ve İstanbul Millet Kütüphanesi’nde birer nüsha bulunmaktadır.

Çeşitli yayınlarda başka nüshalardan da söz edilmektedir. Sadettin Nüzhet Ergun, “*Hatâyî divanının yazma bir başka nüshası da Fuad Köprülü’nün kütüphanesinde*.” demektedir (1956: 19). Ancak Ergun’un çalışmasında kullanmadığı anlaşılan bu yazmanın akıbeti hakkında bilgimiz yoktur. Kimi çalışmalarda bir Leningrad nüshasından bahsedilmekteyse de (Birdoğan, 1991: 30; Arslanoğlu 1992: 30) bunun şairin mesnevilerini içeren bir yazma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *Tezkiretü’ş-Şuarâ-yı Azerbaycan Târih-i Zindeği ve Âsâr* adlı Farsça eserin “Hatâyî” maddesinde Dîvân’ın Hacı Hüseyin Ağa Nahcivanî Kütüphanesi’ndeki bir nüshasından söz edilmektedir (Dihim, 1397: 55). Bu durumda elde metni bulunmayanlar veya şüpheliler dâhil toplam 19 nüshadan söz edildiğini söylemek yanlış olmaz.

Biz de Şah İsmail Hatâyî ve onun Dîvân’ı üzerine bugün kadar yapılan çalışmalarda anılmayan, başka bir deyişle araştırmacıların varlığından haberdar olmadıkları beş yeni nüsha tespit ettik. Biri Türkiye’de, ikisi İran’da, ikisi de Mısır’da bulunan bu beş nüsha şu kütüphanelerde bulunmaktadır:⁷

1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Nu: 226/2
2. İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi (Eski adı: Kitabhane-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî), Nu: 4096 (Demirbaş nu: 62919)
3. İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi (Eski adı: Kitabhane-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî), Nu: 4077 (Demirbaş nu: 62898)
4. Mısır Millî Kütüphanesi (Kahire) Türkçe Yazmalar Bölümü, Nu: 40
5. Mısır Hidiv Kütüphanesi (Kahire) Nu: 9090/1.
6. Şu hâlde, şüphelilerle birlikte Hatâyî Dîvânı’nın 24 nüshasının varlığından söz edebiliriz.

Hatâyî Dîvânı’nın bugüne kadar, Selman Mümtaz (1937), Sadettin Nüzhet Ergun (1946, 1956), Turhan Genceî (1959), Aziz Aka Memmedov (1966), Nejat Birdoğan (1991), İbrahim Arslanoğlu (1992) Mirza Resul İsmailzade (2001, 2003, 2004) ve son olarak Ekber N. Necef ve Babek Cavanşir (2006) tarafından olmak üzere sekiz ayrı neşri yapılmıştır.

İlk iki neşriyat birer nüsha üzerinden yapılmıştır. Selman Mümtaz sadece Erdebil nüshasını Sadettin Nüzhet Ergun ise sadece Millet Kütüphanesi nüshasını kullanmıştır. Ergun, bu nüshadan başka gördüğü şiir mecmuaları ve cönklerdeki Hatâyî mahlaslı şiirleri de eserine dâhil etmiştir. İtalyanca kısa bir girişten sonra metin ve nüsha farklarının Arap harfleriyle verildiği Genceî neşrinde Avrupa kütüphanelerindeki dört nüsha (İngiltere ve Vatikan nüshalarıyla iki Paris nüshası) kullanılmış, Aziz Aka Memmedov ise Genceî'nin kullandığı nüshalardan başka Erdebil, Mezar-ı Şerif ve İstanbul nüshalarını da değerlendirmiştir. Divân'ı, Türkiye'de yurt dışı nüshaları ("yurt dışında yapılan neşriyatı" demek daha doğru olacaktır) da kullanarak ilk yayımlayan ise Nejat Birdoğan olmuştur. İbrahim Arslanoğlu da, Birdoğan'dan bir yıl sonra neşrettiği çalışmasında önceki yapılan neşirlerden yararlanmıştır. İbrahim Arslanoğlu neşrinin diğer neşirlerden farklı tarafı Şah İsmail Hatâyî'ye aidiyetinden emin olmadığı şiirleri "Şüpheliler"⁸; Şâh Hatâyî, Can Hatâyî... gibi mahlaslarla yazılanları da "Anadolu Hatâyîleri" başlıkları altında toplamıştır. Birdoğan ve Arslanoğlu neşirlerinin önemli bir özelliği muhtelif kitaplıklardaki cönkler ve şiir mecmualarından da yararlanmaları, olumsuz yanı ise şiirlerin kaynağını göstermemiş olmalarıdır.

Hem Avrupa nüshaları, hem de H. 942 (1535) yılında istinsah edilen Taşkent nüshası ve diğer şark nüshalarını kullanması hasebiyle en ayrıntılı neşir Mirza Resul İsmailzade tarafından bastırılan Divân'dır. İsmailzade'nin çalışması, ikisi Arap harfleriyle ve tenkitli metin hâlinde İran'da, biri Latin harfleriyle Tahran'da olmak üzere üç kere basılmıştır. Nihayet Ekber N. Necef ve Babek Cavanşir, daha önce yapılan bütün çalışmaların karması ve toplamı denebilecek bir külliyyat neşretmişlerdir. Şu hâlde toparlayacak olursak, Hatâyî Divânı Azerbaycan, Türkiye, İran ve İtalya'da yedi ayrı çalışma olarak neşredilmiştir. Bunlardan Genceî, Memmedov ve İsmailzade'nin neşirleri -farklı derecelerde ve farklı usullerle de olsa- ilmî esaslara uygun ve tenkitli metin hâlinde yapılan neşirler olarak dikkat çekmektedir.

Bu neşirler içinde İbrahim Arslanoğlu dışında hiçbir araştırmacının Hatâyî'nin şiirlerinde kullanılan vezin meselesini irdelememiş olması ise oldukça ilginçtir. Esasında, daha Ergun neşrinden itibaren bu konunun ciddi bir mesele olarak ortada durduğu bir vakıadır. Böyle olunca, bütün nâşirler için bu hususu değerlendirmek bir keyfiyet değil mecburiyetti. Meselâ Genceî çok kısa birkaç cümlelik girişten sonra yararlandığı nüshaları tanıtmış ve doğrudan metinlere geçmiştir. Genceî, Ergun'un neşrinden haberdar olduğu hâlde onun neşrindeki heceyle yazılmış şiirler hakkında hiçbir yorumda bulunmamıştır. Aynı şekilde mevcutlar arasında "en etraflı neşirler" ve "ilmî esaslara uygun" olarak tanımladığımız Memmedov ve İsmailzade neşirlerinde ise Ergun'un yayınladığı şiirlere -kayd-ı ihtiyatla- yer verilmiş ama bu şiirlerle ilgili doğru dürüst bir yorum getirilmemiştir⁹.

'Hatâyî Şiirlerinin Vezni' Meselesi

Hatâyî'nin şiirleri üzerine özellikle Türkiye'de yapılan yayınlarda aruzla yazılmış şiirlerin yanı sıra hece ölçüsüyle yazılmış çok sayıda nefes, koşma vb. manzumeler de bulunmaktadır. Ülkemizde yapılan neşriyatın çoğunda o, hem heceyle hem aruzla şiirler kaleme alan bir şair olarak takdim edilmiştir. Abdülbaki Gölpinarlı, "*Şah İsmail 'Hatâyî' mahlâsıyla ve aruz ve heceyle yazdığı Türkçe şiirlerde...*" (1963: 13) hece ve aruzla yazan bir şair olarak tanıttığı Hatâyî'nin heceli şiirlerinin Divân nüshalarında bulunmayışını başka bir eserinde "... *belki de divanını tertip edenler[in] yazmamış*" olduklarından kaynaklandığı görüşündedir. "*O, şiirde geleneğe uymuş (...) Alevilerin 'âyet, deyiş, nefes' gibi adlarla andığı şiirleri yazmış veya söylemiş, yazdırmıştır. Fakat onun bilhassa heceyle söylediği şiirler, mutlaka ağızdan ağıza nakledilmiş, söylendiği lehçeyi ve şekli kaybetmiş, ancak şiiriyetini daima muhafaza etmiştir. (...)*" diyen Gölpinarlı, Hatâyî mahlasını taşıyan bütün şiirlerin ona ait olmadığı kanaatini de "... *bu şiirler arasında Hatâyî'nin olmayan şiirler de karışmıştır.*" şeklinde ifade etmiştir (1953: 18-19).

Sadettin Nüzhet Ergun, "*Nesîmî, Halilî, Habîbî, Sürûrî... gibi birçok Azerî şairleri yalnız aruz vezniyle şiirler yazarlarken, Hatâyî, hece vezniyle de manzumeler kaleme almayı ihmal etmemiş, sade ve tasannusuz nefesler de vücuda getirmiştir.*" (Ergun, 1956: 21) demekte ve onun aruz yanında heceyle de şiirler yazdığını kaydederek bunu, Hoca Ahmed Yesevî'den beri takip edilen geleneğe bağlı olarak Azerî sahasında ve Türkmen boyları arasında pek kuvvetli bulunan Halk edebiyatını ve Yunus gibi eski halk sofilerini taklide bağlamaktadır (Ergun, 1944: 3). Ergun, bazı araştırmacıların Hatâyî mahlaslı başka şairler de bulunduğu görüşünü kesin bir dille reddetmektedir:

"*Şah İsmail Safevî'den başka 'Hatâyî' mahlâsını kullanan bir veya birkaç Bektaşî şairinin mevcut olduğu hakkında da yanlış bir tahmin ileri sürülmektedir. Fakat ağızdan ağza dolaşan bu tahmine esas olabilecek tarihi hiçbir vesikaya malik değiliz.*" (Ergun, 1956: 24)"

Sadettin Nüzhet Ergun, böyle diyerek mecmualarda ve cönklerde Hatâyî mahlasıyla yazılmış bütün şiirlerin Şah İsmail Safevî'ye ait olduğunu belirtmiş oluyor. Nitekim eserinde de bu yolu izleyerek cönklerde ve mecmualarda bulduğu Hatâyî namına kayıtlı bütün şiirleri *Şah İsmail Hatâyî Divanı* namıyla neşretmiştir.

*İslam Ansiklopedisi'*ne Şah İsmail maddesini yazan Tahsin Yazıcı, bu tartışmalara girmeksizin, edebî kişiliğine dair söz ederken "*Divân'ı şâirin inanç ve davasını tebliğ etmek için hiç bir zorlama olmadan samimi bir şekilde yazılmış hece ve aruz vezniyle yazılmış olan şiirlerini ihtiva etmektedir.*" (1997: 11/278) diyerek onun heceyle de şiirleri bulunduğu kanaatinde olduğunu izhar etmiştir.

Bizde Hatâyî Dîvânı'nı ilk neşredenlerden Nejat Birdoğan da çalışmasının muhtelif yerlerinde sarf ettiği “Şah İsmail’in hece ve aruz ozanı olması ününü arttırmış...” (1991: 24), “Onun şiirdeki asıl gücü hece ile söylediği şiirlerinde.” (1991: 24) demek suretiyle heceli şiirlerin Hatâyî’ye aidiyeti hususunda bir tereddüdünün olmadığını ortaya koymuştur.

Hatâyî adına kayıtlı hece vezniyle yazılan şiirler meselesi bugünün tartışması değildir. Yaklaşık 90 yıl önce Rıza Tevfik, bu şiirlerden birini ele aldığı bir yazısında “Hatâyî veyahut Şah Hatâyî, Şah İsmail Erdebili’nin mahlası olmak üzere meşhurdur, fakat azıcık lisân-ı ilmî ile lisân-ı Türki’nin tarih-i tekâmülü ile mütevaggil olmuş bulunanlar derhal anlar ve katiyen benimle beraber iddia edebilirler ki, bu şiir otuz kırk sene-den eski değildir... (Uçman, 1982: 82)” demektedir. Nitekim bir başka makalesinde geçen “Hatâyî’ye isnad olunan şu aşağıdaki şiir..” ve “Yine Hatâyî mahlâs-ı müsteâriyle meşhur olan o âşıkın şu manzumesi de... (Uçman, 1982: 115)” ibareleri, onun, Hatâyî mahlaslı bu âşıkane şiirlerin başka şairlere, başka âşıklara ait olduğu kanaatine sahip olduğunu göstermektedir. Rıza Tevfik, yine bu bahse değindiği bir başka yazısında görüşünü şu ibarelerle daha net ifade ediyor: “Biz biliriz ki meselâ Hatâyî, Şah İsmail’in mahlâsıdır. Şîrî Hacı Bektaş Veli’nin mahlâsıdır. Fakat her Hatâyî imzasıyla muvaşşah olan manzumenin Şah İsmail tarafından söylenmiş olmadığını da pek iyi biliriz. (Uçman, 1982: 155)”

Rıza Tevfik, doğrudan doğruya Hatâyî’nin şiirlerini ele alan bir yazı yazmamıştır. Böyle olmakla beraber muhtelif makalelerinde değindiği bu meselede, Şah İsmail’in hece ölçüsüyle de şiirler yazdığı ancak Hatâyî mahlaslı bu şiirlerin çoğunun aynı mahlası kullanan başka şairlere ait olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.

İbrahim Arslanoğlu, Hatâyî’nin şiirlerinde kullandığı vezin ve bu çerçevede Hatâyî mahlasını kullanan diğer şairler meselesini etraflıca irdeleyen ilk araştırmacı olarak dikkat çekmektedir. Arslanoğlu, “Taşkent nüshası başta olmak üzere İstanbul dışındaki bütün kütüphanelerde bulunan divanların hiçbirinde hece şiir yok.” (Arslanoğlu, 1992: Vıı) diyerek aruzla yazılmayan Hatâyî mahlaslı şiirlerin Şah İsmail Hatâyî’ye aidiyetinin şüpheli olduğunu ifade etmiştir. Nitekim kitabında da Hatâyî mahlaslı şiirleri aruzla ve heceyle yazılanlar olarak ayırdıktan başka, *Cân Hatâyî*, *Derdimend Hatâyî*, *Derviş Hatâyî*, *Kul Hatâyî*, *Pîr Hatâyî*, *Sultân Hatâyî* ve *Şâh Hatâyî* şeklinde farklı mahlaslara göre de şiirleri birbirinden ayırmıştır.

Arslanoğlu; Hatâyî ve yukarıda sıralanan Cân Hatâyî, Sultân Hatâyî vb. mahlaslarla yazılan heceli şiirlerin Şah İsmail’e ait olamayacağına dair görüşünü Rıza Tevfik, Fuat Köprülü, İrene Melikof, Nihat Sami Banarlı’dan ve Ziya Gürel’den kimi aktarmalar yaparak teyit eder (1992: 333-335). Arslanoğlu’nun heceyle yazılmış Hatâyî tapşırılmalı şiirler hakkında düştüğü not da son dönem halk şairleri arasın-

da dahi bu mahlasla taşşıranlar bulunduğunu, bir anlamda bunun bir nevi gelenek olduğunu göstermesi açısından oldukça dikkat çekici ve önemlidir (1992: 335, 7. dipnot).

Arslanoğlu bu Şiirlerin dil bakımından da Azerî Türkçesine çok uzak olduğunu kaydettikten sonra bu Şiirlerden birinin sahibinin Balım Sultan'a, diğerinin de Abdal Musa'ya intisap ettiklerini yazdıklarına işaretle, "Şah İsmail Hatâyî hem pîr, hem de mürşittir. Onun başka bir pîre intisabı düşünülemez." der. Bu duruma bir örnek de bugüne varlığı bilinmeyen ikinci İstanbul nüshasının son dörtlüğünde görülmektedir (Dîvân, OE: 90a):

ŞAh ÒaùAyî'm dir Úul Himmet Pir SulùĀn
Hem küçük yataāan hem büyük yataāan
Erenler sulùĀnı yĀ Ėacım SulùĀn
ĖĀhirde bĀūnda sen imdĀd eyle¹⁰

Şah İsmail'in, Pir Sultan gibi kendisinden sonra meşhur olmuş ve Kul Himmet gibi kendisinden en az bir asır sonra yařamıř¹¹ kişilerden Şiirinde bu Şekilde söz etmesi elbette mümkün değildir.

Arslanoğlu, Hatâyî mahlasıyla yazılmış bazı Şiirlerin son drtlklerinden şairin kendi adını da zikretmesine örnekler vererek bu Şiirlerin meşhur Hatâyî'ye ait olmayacağını farklı delillerle ortaya koyar. nemine binaen bu Şiirlerin son drtlklerini gösterelim (Arslanoğlu, 1992: 336-337):

Hatâyî lĀkabım *Ca'feri ismim*
Bir levh üzerine yazıldı resmim
BĀtın madeninden oluğtur cismim
Hikmet-i HudĀ'ya uğradım geldim
***

Hatâyî der Hatâyî¹²
Ārif urur potayı
Baba Emri'dir ismim
Bu da Ārifler payı
***

Canım ciğerim bay ola
eşmimin yaşı çay ola
*Baba Emir der Hatâyî'm*¹³
Gayb erenlere pay ola

Hatâyi'nin şiirleri üzerine Türkiye'de yapılan ilk çalışmaların müelliflerinden Sadettin Nüzhet ve Nejat Birdoğan hiçbir ayırım gözetmeden mecmua ve cönklerde bu mahlası taşıyan bütün şiirleri Şah İsmail Hatâyi'ye ait olarak gösterip eserlerine taşırlarken İbrahim Arslanoğlu heceyle yazılan bütün şiirlere “şüpheliler” arasında yer vererek tamamen zıt bir tercihte bulunmuşlardır.

Hatâyi'nin edebî kişiliğinin doktora tezi olarak hazırlandığı bir çalışmada da şiirlerin vezni konusundan bahsedilmekle beraber mesele neredeyse hiç irdelenmeden geçiştirilmiştir. Konusu doğrudan doğruya bir şairin “şiir dünyası” olan bir akademik çalışmada o şiirlerin asıl sahibinin kim olduğunu tespit etmeden varılacak sonuçların anlamlı olduğunu söylemek zordur. Söz konusu çalışmanın ön sözünde “... *divanın Azerbaycan'da yapıldığını söylediğimiz tenkitli basımında, şairin hece vezniyle ve halk şiiri tarzında yazmış olduğu şiirlere yer verilmemiştir. Hatâyi'nin divanının tahlil edildiği bir çalışmaya onun halk şiiri tarzında yazdığı 'nefes'lerin dahil edilmemesi çok büyük bir eksiklik olacaktır.*” (Temizkan, 2001: 5) diyen yazarın heceyle yazılan şiirlerin Hatâyi'ye ait olduğu görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu görüşünü ileride “*Hatâyi hem aruz hem de hece vezniyle şiirler yazmıştır.*” (Temizkan, 2001: 22) diyerek teyit eder. Böyle olmakla birlikte hemen ardından “*Burada, söz konusu kitaptaki bütün şiirlerin Hatâyi'ye ait olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Böyle bir soruya doğru ve net bir cevap verilmesi hemen hemen mümkün değildir.*” demekle yazar aslında problemi de ortaya koymakta ama bunu çok da önemli görmediğini, bu karışıklığın bütün halk şairleri için geçerli olduğunu ileri sürerek ihsas etmekte ve nihayetinde “*Ancak önemli olan husus, herhangi bir şiirin bir şaire ait olup olmaması değil halk tarafından o şaire mal edilip edilmemiş olmasıdır.*” yorumunda bulunmaktadır¹⁴.

M. Sabri Koz da bu konuyu ele alan araştırmacılardan. Rıza Tefvik'in yukarıda değindiğimiz görüşlerine istinaden Koz, “*Bu satırlara ne denebilir? Seksen küsur yıl öncesinin akl-ı selimi bugüne ışık tutuyor.*” derken Hatâyi adına kayıtlı parmak hesabıyla yazılmış şiirlerle ilgili kanaatini de ortaya koymaktadır (Koz, 2004: 187). İbrahim Arslanoğlu gibi Sabri Koz da bu düşüncesini teyit edici olmak üzere Köprülü, Melikof, Banarlı ve Gürel'den ve ek olarak Abdülbaki Gölpınarlı'dan aktarmalar yapar (2004: 186-189). Koz'un, Hamid Araslı tarafından neşredilen Şah İsmail monografisindeki bir yanlışlığa da dikkat çekmesine özellikle temas etmek gerekir. Araslı'nın -muhtemelen Ergun neşriden etkilenerek (MFK)- Hatâyi'nin heceyle de şiirler kaleme aldığını anlatırken bunu, Kadı Burhaneddin ve Nesîmi'nin de hece vezniyle şiirler yazmasıyla irtibatlandırmak suretiyle “bir edebî geleneğin devamı” olarak değerlendirmesine Sabri Koz, “*Kadı Burhaneddin ve Seyyid Nesîmi'nin hece ölçüsünü de kullandığını söylemek o kadar kolay değildir.*” diyerek itirazda bulunur (2004: 190). Araslı'nın redaktesinde hazırlanan Memmedov neşrinin *Hatâyi Divânı* baskılarının en iyilerinden olduğu için bu yanlış bilginin sahit zannedilmesi-

nin teselsülen doğuracağı yanlışlıkların önlenmesine bir katkıda bulunmak üzere bu notu hatırlatmayı elzem gördük. Biz bu konuda şunu da eklemek isteriz. Evet, Kadı Burhaneddin'de -Türk şiirinin bu vezinle ilk örneklerinden olması hasebiyle çok da tabii olan- bazı vezin aksamaları vardır ama o bütün şiirlerini aruzla yazmıştır ve Dîvân'ında heceyle yazılmış tek bir şiiri yoktur. Dîvân'ı dışında şiir mecmuaları veya cönklerde de bugüne değin şiirine rastlanmış değildir. Keza Nesîmî'nin de heceyle yazdığı bir şiiri bilinmemektedir. Kadı Burhaneddin ve Nesîmî'nin heceli şiir yoktur ama olsa bile Klâsik şiirimizin henüz emekleme aşaması denebilecek bu dönem için bu hâl belki mazur görülebilir. Ancak Hatâyî'nin, bu şiirin olgunluk dönemi şairlerinden olduğu göz ardı edilmemelidir¹⁵.

Şah İsmail Hatâyî'ye, Anadolu'da yazılan şüara tezkirelerinden sadece *Zübdetü'l-eş'âr*'da yer verilmiştir. Tezkirelerde bu mahlası kullanan başka şairlerden bahsedilmemesi¹⁶, hiç değilse Hatâyî mahlasıyla aruz vezninde yazılan şiirlerin Şah İsmail Hatâyî'ye ait olması ihtimalini güçlü kılan bir işaret sayılabilir. Heceyle yazılan Hatâyî mahlaslı şiirler için bu ayrımı yapmak kolay değilse de, Arslanoğlu'nun kitabında ve Sabri Koz'un bildirisinde yaptığı gibi dinî-tasavvufî gelenek, şiirdeki kimi şahsi bilgiler ve bazı tarihi ipuçlarının yanı sıra kelime kadrosu, dönemin dil özellikleri, ifade biçimi gibi dil ve üslûp araştırmalarıyla büsbütün imkânsız da değildir.

Hatâyî mahlası üzerindeki tartışmalar, Sadettin Nüzhet Ergun'un "*Esasen bu tereddüt, onun yalnız hece vezinli manzumelerine âittir. Aruzla yazılmış olanlar ise – birkaçı müstesna- mutlak surette onundur.*" (1956: 25) dediği gibi hemen tamamen şairin heceyle yazdığı şiirler üzerinde yapılmıştır. Hâlbuki aruzla yazılan şiirlerle ilgili olarak da vuzuha muhtaç noktalar vardır. Ergun bu cümlesinin hemen sonrasında "istisna" olarak tespit ettiği konuyu açar ve XVI. yy. şairlerinden (Midillili) Hitâbî'nin bazı şiirlerinin Hatâyî'ye mal edildiğinden bahisle şunları kaydeder (Ergun, 1956: 25-26):

"Hitâbî, sade ve tasannusuz şiirler yazmış, rindane ve ekseriyetle âşıkane manzumeler vücuda getirmiş bir divan şairidir. Eserlerinde tasavvuf çeşnisi yoktur. Dîvânı elimizde mevcut olmayan bu şairin 'Mecma'u'n-nezâ'ir'den itibaren bir kısım mecmualarda bazı şiirlerine tesadüf edilmektedir. Fakat bu şiirler, bir kısım mecmualarda yanlış olarak Hatâyî namına tescil edilmiştir. Hitâbî ve Hatâyî benzerliğine dikkat etmeyen yahut da Hitâbî'yi Hatâyî zanneden müstensihler bu yanlışlığa sebep olmuşlardır."

Ergun bu iddiasını, XVI. yüzyılda derlenmiş başka şiir mecmualarındaki Hatâyî mahlaslı şiirlerden de örnekler göstererek Yavuz Selim zamanında derlenmiş mecmualarda Şah İsmail Hatâyî'ye ait bir şiirin yer almasının mümkün olmadığı tezi üzerinde temellendirmeye çalışmıştır. Ancak biraz ileride "*Gerçi XVI. asırda vücudunda getirilmiş bazı mecmualarda Şah İsmail Safevî'nin bazı şiirlerine rastlanır.*" (Ergun,

1956: 26) diyerek bu siyasi durumun kesin bir delil teşkil etmeyeceğini kendisi de -zımnen- ifade eder. Nitekim biz de şahsi kütüphanemizde bulunan ve çok güçlü ihtimalle XVI. yüzyılda derlenmiş olan bir cönkte Hatâyi'nin aruzla yazılmış üç şiirinin bulunduğunu yukarıda belirtmiştik.

Ergun, bu değerlendirmesini teyit amacıyla “*Hacı Kemal, Edirneli Nazmî, Pervâne Bey gibi şahsiyetlerin tertip ettikleri meşhur nazire mecmualarına da hiçbir şiiri kaydedilmemiştir.*” der (1956: 26). Hacı Kemal ve Pervâne Bey mecmualarında Hatâyi mahlaslı bir şiir yoksa da Nazmî'nin mecmuasında (Mecma'u'n-nezâ'ir) Hatâyi adına kayıtlı tam 10 gazel mevcuttur.¹⁷ Bu 10 şiirden bazıları *Pervâne Bey Mecmuası*'nda da yer almaktadır ve aynı şiirler orada Hitâbî'ye ait olarak kaydedilmiştir. Ergun, kitabının sonuna bahis konusu Hitâbî'nin mecmualardan tespit ettiği 1 murabba ve 7 gazelini de eklemiş ve böylece var olduğunu ileri sürdüğü bu karışıklığı önlemek istemiştir. Hâlbuki Ergun'un çalışmasının sonunda Hitâbî'ye ait gösterdiği bu şiirlerden;

Çıúmaz ey dil-ber senüñ òayl-i òayâlün yâddan
Kışver-i gönlümi yıúdí eşúuñuz bünyâddan

matlalı gazel (Ergun, 1956: 223) bütün *Dîvân* neşirlerinde (Gandjai, 1959: 117; Memmedov, 1966: 419; Birdoğan, 1991: 261; Arslanoğlu, 1992: 287; İsmailzade, 2004: 178; Necef-Cavanşir 2006: 287) yer almakta ve *Mecma'u'n-nezâ'ir*'de (Köksal, 2001: 1938) de Hatâyi'nin görünmektedir. Keza;

Ol äanem kim gice gündüz cân anuñ öayrânıdur
ëaúl u fehm andan berü eşú ile ser-gerdânıdur

matlalı gazel de Edirneli Nazmî'de Hatâyi'ye ait görünürken (Köksal, 2001: 825) Sadettin Nüzhet, şiirin Hitâbî'ye ait olduğunu belirtmektedir (Ergun, 1956: 224). Hâlbuki bu şiir de diğer *Dîvân* neşirlerinin hepsinde (Gandjai, 1959: 42; Memmedov, 1966: 189; Birdoğan, 1991: 292; Arslanoğlu 1992: 115; İsmailzade 2004: 109; Necef-Cavanşir, 2006: 375) mevcuttur.

Ergun neşrinde Hitâbî'ye ait gösterilen şiirler arasında bulunmamakla beraber *Pervâne Bey Mecmuası*'nda Hitâbî'ye mal edilen, aşağıda matla beyitlerini ve yerlerini gösterdiğimiz gazeller de *Mecma'u'n-nezâ'ir*'de Hatâyi'nin görünmekte, yukarıdaki iki şiir gibi -Ergun neşri hariç- bütün *Hatâyi Dîvânı* neşirlerinde de yer almaktadır:

TÀ kim ol zülfün niúÂbí mÂh-tÂb üstindedür
Bir bulut nisbetlüdür kim Âf-tÂb üstindedür¹⁸

Senden özge yÂr olsa ey periveş sim-ten
ÂstÂnuñ çevresinde úo ki òÂk olsun beden¹⁹

Derd-i eîşûn dil-berÂ çün geldi bu cÂn üstine
âanasın kim Öîør geldi Âb-ı óayvÂn üstine²⁰

NÂ-geh²¹ aóşam vaúti gördüm ey büt-i meh-rý seni
Gündüzün tÂ şÂm olunca isterem her sý seni²²

Ayrıca Mecma' u' n- nezâ' ir' de olduğu hâlde divan metinlerinde yer almayan;

Şol perî-peyker melek çeşmiyle cÂnumdur benüm
Gitmesün gönülünden ol rýó-ı revÂnumdur benüm

beyti ile (Köksal, 2001: 1825) Dîvân'da bulunan (Memmedov, 1966: 339; Birdoğan, 1991: 254; Arslanoğlu, 1991: 88; Necef-Cavanşir, 2006: 270) aynı redif, kafiye ve vezindeki;

Ol perî kim çeşmi sÂú laèli cÂnumdur benüm
Úaşî miórÂbum yüzi Beytü'l-óarÂmumdur benim

beyti arasında dil, ifade, konu, üslûb bakımından görülen benzerlik, bu şiirin de Hatâyî'nin olduğunu göstermektedir. Bu itibarla Edirneli Nazmî'ye itibar ederek *Mecma' u' n- nezâ' ir'* de Hatâyî adına kayıtlı diğer şiirleri de onun kabul etmemek için bir sebep olmadığını söyleyebiliriz.

Edirneli Nazmî'nin bu şiirleri bir *Hatâyî Dîvânı* nüshasından eserine aktardığı düşünülürse, Dîvân'ın belki Taşkent nüshasından da eski, hiç değilse onunla aynı asırda kaleme alınmış bir İstanbul veya Anadolu nüshası daha olması gerekir, diye düşünürüz.

Gördüğümüz Dîvân neşirleri, Dîvân nüshalarının barındırdığı şiirler ile cönkler ve mecmualarda yer alan şiirler göz önüne alındığında şu sonuçlara ulaşıyoruz:

1. Dîvân'ın elde bulunan nüshaları arasında hece ölçüsüyle şiirler sadece iki İstanbul nüshasında bulunmaktadır²³. Diğer nüshalardaki şiirler bütünüyle aruzla yazılan şiirlerden oluşmaktadır²⁴.

2. Sadettin Nüzhet Ergun'un da belirttiği gibi Nesimî, Halilî, Habîbî, Sürûrî ... gibi Hatâyî ile aynı gelenekten ve iklimden gelen şairler de bütün şiirlerini aruzla yazmış olup heceyle yazılmış şiirleri bilinmemektedir.

Edirneli Nazmî'nin bu şiirleri bir *Hatâyî Dîvânı* nüshasından eserine aktardığı düşünülürse, Dîvân'ın belki Taşkent nüshasından da eski, hiç değilse onunla aynı asırda kaleme alınmış bir İstanbul veya Anadolu nüshası daha olması gerekir, diye düşünürüz.

Gördüğümüz Dîvân neşirleri, Dîvân nüshalarının barındırdığı şiirler ile cönkler ve mecmualarda yer alan şiirler göz önüne alındığında şu sonuçlara ulaşıyoruz:

1. Dîvân'ın elde bulunan nüshaları arasında hece ölçüsüyle şiirler sadece iki İstanbul nüshasında bulunmaktadır²⁵. Diğer nüshalardaki şiirler bütünüyle aruzla yazılan şiirlerden oluşmaktadır²⁶.

2. Sadettin Nüzhet Ergun'un da belirttiği gibi Nesîmî, Halîlî, Habîbî, Sürûrî ... gibi Hatâyî ile aynı gelenekten ve iklimden gelen şairler de bütün şiirlerini aruzla yazmış olup heceyle yazılmış şiirleri bilinmemektedir.

3. Hatâyî Dîvânı'ndaki şiirlerin çoğu, sadece şekil bakımından değil, muhteva bakımından da Klâsik Türk şiirinin bütün kaide ve normlarına uygundur. Bu bakımdan Hatâyî'yi bir "divan şairi" olarak nitelemekte hiçbir sakınca yoktur.

4. XVI. yüzyıl gibi Klâsik Türk şiirinin olgunluk devrini yaşadığı bir dönemde bu şiir anlayışı çerçevesinde eser veren bir şairin hece vezniyle şiir(ler) yazması pek makul değildir. Her ne kadar XVI ve XVII. yüzyılda heceyle de yazan birkaç dîvân şairi biliniyorsa da bunlar sadece bir veya birkaç manzumeye sınırlı, istisnai örneklerdir. Yalnızca Türk şiirini değil, Klâsik Fars şiiri ve Arap şiirini de bilen Hatâyî'nin geleceğin rağmına –üstelik bir veya birkaç değil- yüzlerle ifade edilecek sayıda heceyle şiirler yazması akla da, âdete de uygun değildir.

Bu mesele üzerine TDV İslam Ansiklopedisi'nde "XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Şah İsmail'i örnek alan ve onunla aynı mahlası kullanan Alevi-Bektaşî şairlerin yetişmesi, bunların hece vezniyle yazdığı şiirlerin divan nüshalarına eklenmeye başlaması Hatâî mahlaslı şiirlerin artmasına, dolayısıyla karışıklığa yol açmıştır." (Anıl, 2010: 256) şeklinde yapılan tahlil kısmen makuldür. Bu tespiti "kısmen" makul olarak değerlendirmemizin sebebi, Anadolu'da derlenen şiir mecmualarında ve özellikle de cönklerdeki Hatâyî mahlaslı şiirlerin çokluğunu ve bunların Dîvân nüshalarında yer almayışını sadece bu gerekçeye bağlamanın eksik kalacağı düşüncesidir. Alevi-Bektaşî inancına mensup pek çok ozan, belki Şah İsmail Hatâyî'ye bir saygı nişanesi olarak, belki kendi sözlerini daha muteber kılmak için, belki de daha başka sebeplerle şiirlerinde Hatâyî mahlasını kullanmışlardır. Hatta Hatâyî mahlaslı şiirler o kadar yoğunlaşmış ve yaygınlaşmıştır ki Gölpinarlı'nın bildirdiğine göre "Alevi-Bektaşîlerce 'şah beyit' denen ve mahlası taşıyan beyitte, şairin[in] adı unutulmuş şiirler okuma yazma bilmeyen zâkirler tarafından Hatâyî adına okunmuş ve bu arada belki de Hatâyî mahlasını kullanan şairlerin şiirleri, onun şiirleri arasına karışmıştır." (Gölpinarlı, 1953: 19). Konuyu pekiştirmesi açısından çok çarpıcı şu bilgiyi de Gölpinarlı aktarmaktadır:

“Aleviler Hatâyî’yi, bu mahlası o kadar hususîlikten çıkarmışlar, o kadar umumileştirmişlerdir ki herhangi bir şiirin şairini sorarlarken ‘Bu şiirin Hatâyî’si kimin?’ diye sorarlar ve Hatâyî mahlaslı herhangi bir şiir okunurken mecliste kadınlar ayağa kalkar, erkekler diz çöker (Gölpınarlı, 1953: 19)”. Yani Hatâyî mahlası Alevi-Bektaşî çevrelerinde o kadar benimsenmiş ki âdeta “şair” diyecek yerde “Hatâyî” demişlerdir.

Bu konuya Nejat Birdoğan da temas ederek, hazırladığı Hatâyî Divânı’nda kullandığı cönklerin kendisini özellikle mahlas konusunda yordugunu belirtirken bunun sebebini Malatya yöresi Alevilerinin tapşırma “hatayı” demelerine bağlar ve bir şiirden şu mısraları aktarır:

Hatâyimdir Şâh Hatâyî
Ammâ adım Ömer durur

ve şöyle devam eder: “Demek ki ‘Şâh Hatâî’ veya yalnız ‘Hatâî’ adını kullanan başka ozanlar var. İlginçtir ki bunların birinin adı Ömer. (Birdoğan, 1991: 35)”

Demek ki, “hatayı” veya “hatayı” kelimesinin Alevi şairler, ozanlar arasında “mahlas” manasında kullanılması da bu meseledeki önemli bir karışıklık sebebi olarak önümüzde durmaktadır.

Heceyle yazılmış şiirlerin Şah İsmail Hatâyî’ye ait olup olamayacağı konusunda her bir şiir için ayrı ayrı tahliller yapmak ve manzumeleri çok farklı cephelerden değerlendirmek mümkündür. Nitekim bazı örnek çalışmaları Arslanoğlu ve Koz’un ortaya koyduklarına yukarıda değinmiştik. Bu ayrımda şiirlerin edebî değerinin, dil ve ifade hususiyetlerinin de önemli bir ölçüt olabileceği göz ardı edilmemelidir. Meselâ, estetik kayıdan uzak, zevksiz, sadece mana ve söyleyiş cihetinden değil şiir tekniği bakımından da pek çok kusurla malul şu dördlüğün Hatâyî gibi iyi yetişmiş bir şairden sadır olmayacağı aşikârdır:

Genc-i nihâmı bulmuşam
İnsânı halka söyleyem
Biz demezin günâh ola
Özü kala kıyâmete (Ergun, 1956: 102)

Sadece biri değil bütün dördlükleri böyle olan şiirler bundan ibaret değil. Yine Ergun neşrinden bir dördlük:

Çıkın bakın da zevâlden
Yönün çevirmiş kibleye
Belki telâş verem ata
Ellerim bağlasın dedir (Ergun, 1956: 102)

Şiirle tek ilgisi satırların alt alta dizilmiş olmasından ibaret bu sözlerin, mahlası ne olursa olsun Hatâyî'ye ait olması herhâlde düşünülemez. Ergun ve Birdoğan neşirlerinde buna mümasil şiir sayısı hiç de az değildir.

Hatâyî'nin şiirlerini doğru tespit etmenin önemli ölçütlerden biri de şairin mahlasını kullanım şeklidir. Bu, aynı zamanda üslûpla ilgili bir belirleyicidir. Hatâyî Divânı'nın son neşrinden taradığımız 422 gazel bu hususta ilginç işaretler vermektedir. Hatâyî'nin heceyle de şiirler yazdığını varsayalım. Bu durumda *Cân Hatâyî*, *Derdimend Hatâyî*, *Derviş Hatâyî*, *Kul Hatâyî*, *Sultân Hatâyî*, *Dost Hatâyî* mahlaslarıyla yazılanların hiçbirinin ona ait olmaması gerekir. Zira Divân'da bu sıfatlarla birlikte geçen bir tek "Hatâyî" mahlaslı gazel yoktur. Sadece 4 adet gazelde mahlas, "şâh" ismiyle birlikte "Şâh Hatâyî" olarak geçmektedir. Hatâyî'nin aruzlu şiirlerinde mahlasının önünde en çok kullandığı sıfat ise "miskîn"dir. 18 gazelde "miskîn Hatâyî" ibaresi geçmektedir. Bu sıfat heceyle de şiirler yazmak isteyen bir divân şairi için çok uygun değil midir? Hâlbuki Hatâyî adına heceyle yazılan şiirler arasında Sultân Hatâyî, Şâh Hatâyî, Cân Hatâyî, Dost Hatâyî, Dermimend Hatâyî, Kul Hatâyî tapşırımlarının yanında *Miskîn Hatâyî* tapşırmasına hiç rastlanmamıştır.

Hatâyî'nin, aruzla yazdığı şiirlerinde bazı kelimeleri mahlasıyla birlikte kullanması adetâ şiirlerinin bir alâmet-i farikası gibidir. Gazelleri üzerine yaptığımız taramada şairin, 105 gazelinde mahlasını "bu" sıfatıyla birlikte "bu Hatâyî" şeklinde, 80 gazelde de "ey" nidası ile beraber "ey Hatâyî" şeklinde kullandığını tespit ettik. Bu iki kelimeyi mahlasıyla kullanışı neredeyse şiirlerinin yarısına tekabül etmektedir. Hâlbuki gerek Ergun, gerek Birdoğan ve gerekse Arslanoğlu neşirlerindeki heceli şiirler içinde "bu Hatâyî" söyleyişine de, "ey Hatâyî" hitabına da rastlanmaz.

Yine mahlas beyitlerinde kullanım sıklığıyla dikkat çeken bir sıfat da "hasta" kelimesidir. Hatâyî bu kelimeyi 32 şiirinde "Hatâyî hasta", 12 şiirinde "Hatâyî hastadil", 3 şiirinde "Hatâyî hasta-hâl", 2 şiirinde ise "hasta Hatâyî" şeklinde kullanmıştır. Bu kelime, eş anlamlılarıyla ve yakın anlamlılarıyla beraber Hatâyî gazellerinin % 20'sine yakın bir orana tekabül eder. Ergun neşirindeki hece vezniyle yazılmış 115, Birdoğan neşirindeki 139 manzumenin bir tanesinde bile mahlas "hasta" kelimesiyle birlikte geçmez ki bu da önemli bir işaret olarak önümüzde durmaktadır.

Son olarak bir şiir mecmuasından bu hususta bize ışık tutabilecek bir bilgiyi aktarmak istiyoruz. Şahsi kütüphanemizde Yz. 65, Mec. 4 numarada kayıtlı şiir mecmuasında Hatâyî mahlaslı 16 şiir bulunmaktadır. Bu mecmuadaki aruzla yazılmış 11 şiirden diğerleri Hatâyî Divânı neşirlerinde bulunmakta ancak 208. sayfadaki;

YÂ resyl-i seyyid-i kevneyn eÂlem mefârı
Maûâad-ı maûâyd-ı eÂlemsin nebiler ser-veri

matlarıyla başlayan şiir hiçbir Dîvân neşrinde yer almamaktadır²⁷. Ancak burada asıl ilginç olan, bu 16 şiirden 191. sayfadaki “*Dîvân-ı Hatâyî Budur ki Zikr Olunur*” başlığından sonra peş peşe gelen 11 şiirin hepsi aruz vezniyle yazılmışken 81, 82, 111, 112 ve 122. sayfalarda dağınık olarak bulunan beş şiirin beşinin de heceyle yazılmış olmasıdır. Mecmua derleyicisinin -büyük ihtimalle- bir Hatâyî Dîvânı nüshasından seçerek istinsah ettiği bu şiirleri “*Dîvân-ı Hatâyî Budur...*” başlığı altında toplayıp mecmuasındaki Hatâyî mahlaslı diğer şiirlerden ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu, mecmua derleyicisinin de aslında bu karmaşadan haberdar olduğunu ve bu tefriki Şah İsmail Hatâyî'nin şiirleriyle mecmuadaki Hatâyî mahlaslı diğer (heceli) şiirlerin karışmasını önlemek amacıyla yaptığını göstermesi açısından son derece önemlidir²⁸.

Hatâyî mahlasıyla hece ölçüsüyle yazılan şiirlerle ilgili başka problemler de vardır. Bunlardan biri aslında başka şairlere ait olduğu bilinen -veya öyle bilinen- şiirlerin kimi mecmualarda veya cönklerde Hatâyî mahlasıyla geçmesidir ki bu gerek tekke, gerekse halk şairleri hatta kimi zaman dîvân şairlerinin şiirleri için görülen bir durumdur. Ne var ki bu tür karışıklıkların Hatâyî'nin şiirleri üzerinde tekessüf etmesi tesadüfî değil, hiç şüphesiz yukarıdan beri saymaya çalıştığımız sebeplerin bir sonucudur²⁹.

Sonuç

Bütün bu bilgiler ışığında vardığımız kanaat odur ki, başta Divan'ın İstanbul nüshalarındakiler olmak üzere şiir mecmuaları ve cönklerde karşılaşılan hece ölçüsüyle yazılmış Hatâyî mahlaslı şiirlerin Şah İsmail Hatâyî'ye ait olma ihtimali pek zayıftır. Bilimselliğin doğası, bir ihtiyat payı bırakmayı gerektirmese “Hatâyî'nin parmak hesabıyla yazılmış şiiri yoktur.” dahi denilebilirdi.

Sonnotlar

- ¹ Xvi. yüzyıldan kalma cönklerin yok denecek kadar az olduğu, kütüphanelerimizdeki eski cönklerin Xvii. yüzyıl ve daha yakın zamanlara ait olduğu bilinen bir husustur (DTCF Kütüphanesinde Xv. yüzyıldan kalma olduğu “tahmin” edilen bir cönkten de söz edilmektedir. [Gökyay 1993: 75]). Şahsî kütüphanemizde bulunan bir cöngün (Cönk 10), cilt, kâğıt, yazı gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra ihtiva ettiği şairlerin hepsinin Xiv-Xvi. yüzyıllar arasında yaşayanlar olduğu göz önüne alındığında Xvi. asırda derlendiği rahatlıkla söylenebilir. Bu eski cönkte Hatâyî'nin üç gazeli bulunmakla birlikte hece vezniyle herhangi bir şiiri mevcut değildir.
- ² Çoğu spekülâtif birtakım rivayetler ve bilimselliği tartışılır görüşler bir tarafa, bize göre Mustafa Ekinci'nin tatmin edici makalesiyle bu konu halledilmiştir. Ekinci, özetle, mahlasın doğru imlâsının “Hatâî” olduğunu, ancak yazmalarda Hatâî şeklinin de Hatâyî şeklinin de bulunduğunu, Hatâyî imlâsındaki “y” türemesinin bu harfin Türkçedeki kaynaştırma görevi dolayısıyla oluştuğunu

söylemektedir. Ekinci, etimolojisini de verdiği mahlasın doğru imlâsının bu olduğuna dair Divân'dan da deliller getirmektedir. Bkz. Ekinci 2004. "Hata yapan, hatalı" anlamında olan bu mahlas, Divân şiirinde şairlerin mahlas alma geleneğine de çok uygundur. Böyle olmakla birlikte biz Sayın Ekinci'nin, mahlastaki hemzenin ayın gibi algılanmaması için Hatâ'î yerine Hatâî imlâsının kullanılmasını önermesini benimseyemiyoruz. Eğer orijinali gibi imlâ edilmeyecekse Hatâyi şeklinde, Anadolu'da da çok yaygın şeklini kullanmakta da sakınca yoktur ki biz de bu şekilde kullanmayı yeğledik.

- ³ Ekinci, yukarıda değindiğimiz makalesinde hemzeli ve ye'li (ÒàùÀéî ve "ÒàùÀyi) imlâlarından hareketle kelimenin etimolojisi ve transkripsiyonu meselesi üzerinde durmuştur. Fakat bu makalede değinilmeyen bir mesele, Divân nüshaları dışında özellikle mecmua ve cönklerde öi yerine óÁ veya ü yerine te kullanılan imlâların (ÓàùÀyi veya ÓatÀyi gibi) bulunduğu gerçeğidir. Bu imlâların yanlışlığı tartışmasıdır ve bunun müstensihin bilgisizliğinden kaynaklanan bir imlâ sorunu olduğu şüphesizdir.
- ⁴ Divân'ın nüshaları ve üzerine yapılan neşriyat hakkında ayrıntılı değerlendirmelerimiz daha önce yayımlandığı için (Köksal 2012) burada tekrara düşmemek adına kısaltılmıştır.
- ⁵ Bu nüsha ile ilgili bütün malumat bir katalog bilgisine dayanmakta olup, nüshanın İran'da yapılan çalışmalarda da kullanılmadığı dikkat çekmektedir.
- ⁶ Necef-Cavaşir neşrinde 14. sırada gösterilen bu nüshadan başka bir yerde bahsedildiğini görmedik. Azeri araştırmacıların yer yer basılı divan metinlerini de "nüsha" olarak değerlendirdiklerini biliyoruz. Hamid Araslı gibi yıllarca o kurumun başında olan bir ilim adamının bu fonda yazmadan habersiz olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Nüsha hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyişi bizce bu nüshayı da meşhuk hükmüne düşürmektedir.
- ⁷ Bu yeni nüshalar da, bahis konusu makalemizde ayrıntısıyla tanıtıldığı için burada tekrardan kaçınılmıştır.
- ⁸ Arslanoğlu'nun Taşkent nüshasında yer almayan bütün aruzlu şiirleri "Şüpheli" kabul etmesi dikkat çekicidir.
- ⁹ Son neşir (Necef-Cavaşir) ise zaten İsmailzade neşrinin transkripsiyon harfleriyle yeniden basımı gibidir. Onda da koşmalara yer verilir ama nüsha farkları gösterilmediği gibi şiirlerin nereden alındığı da belirtilmemiştir. Meselâ nâşirler mevcut nüshalara ilâve olarak iki İran nüshası daha tespit ettiklerini kaydetmişer ama bu nüshaların bulunmasının yaptıkları neşe ne katkısı olduğunu açıklamamışlardır. Bu nedenle de biz okur olarak diğer çalışmalarda yer almayan hangi şiirlerin bu yeni nüshalardan alındığını veya böyle bir durumun olup olmadığını tespit edemiyoruz. Şiir sayısı olarak da öncekilerden kayda değer bir farkı görülmeyen bu son neşirde, bu bilgilerin yer almaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir.
- ¹⁰ Bu şiirin yukarıya aldığımız dörtlüğü "sulûanı – cellâdı" farkıyla- Sabri Koz'un bildirisinde de anılmaktadır (2004: 204).

- ¹¹ Kul Himmet'in doğum-ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber XVI. yüzyılın ikinci ve XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olması gerektiği üzerinde ittifak vardır (Ergun 1944: 171; Albayrak 2002: 352; Özen 2006: 106).
- ¹² Bizce bu kelimeyi "hatâyî" olarak okumak da uygun ve hatta daha doğrudur (MFK).
- ¹³ "Hatâyî" kelimesinin Alevi ozanlar arasında "mahlas" anlamında kullanıldığı düşünüldüğünde bu mısrayı "Baba Emîr'dir hatâyîm" olarak okumak da doğru olabilir.
- ¹⁴ Bu iddialar pek çok bakımdan doğru kabul edilemez. Bir kere Hatâyî'yi halk şairi olarak kabul etmek doğru değildir. İkinci olarak mahlas karışıklığının "bütün halk şairleri için geçerli" olduğu da yanlış bir ifadedir. Yazarın maksadının "pek çok halk şairi" anlamında olduğunu düşünüyoruz. Kaldı ki İbrahim Arslanoğlu'nun bu yazı içinde de ifade edileceği üzere şairin asıl adının başka bir şey olduğunu açıkça söylediği hâlde Hatâyî diye tapşırmasına örnekler ortadayken bunları olsun tefrik etmek çok mu zordur? Bu nedenle tam da böyle bir tez çalışmasında yapılması gereken dil, üslup, dini-tasavvufi gerçeklik, tarihi şartlar gibi pek çok durumdan yola çıkarak bu şiirlerin irdelenmesiydi. Hele sonuç olarak ortaya konan, bir şiirin asıl sahibinin kim olduğunun değil halk tarafından onun kime mal edildiğinin önemli olduğuna dair hükmün bilimsel anlamda nasıl bir karşılığı olabileceğini anlamak zordur.
- ¹⁵ Hemen bütün Azerî araştırmacıların, Anadolu'da yazılan cönk ve mecmualarda veya Türkiye'de yapılan Hatâyî neşriyatlarında çokça bulunan hece ölçülü şiirler üzerinde sarih ve tutarlı bir görüş ortaya koymazlarken çalışmalarının satır aralarında Anadolu'da çoğaltılan şiirlerde Hatâyî'nin "Azerî dili" hususiyetlerinin bozulduğundan yakınmaları dikkat çekmektedir. Esasında bu görüş çok da doğru değildir. Çünkü o dönemde ortak olarak kullanılan Arap alfabesi, fonetik farklılıkları -yazı dilinde- ancak bir dereceye kadar gösterme kabiliyetindeydi. Hele metinlerin çoğunun harekesiz olduğu düşünülürse bunun neredeyse imkânsız olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ bizim Türkiye Türkçesinde "üadım" olarak yazdığımız kelimeyi Azerî araştırmacılar "gedim" olarak yazmakta ve okumaktadırlar. Aynı şekilde bizim tarafımızdan "gevher" yazılan kelimenin "gövhër" (veya "gîher"), "devr" yazılıp okunan kelimenin Azerbaycan ve İran'da yapılan neşirlerde "dövr" (veya "dir") olarak yazılması tamamen fonetik bir hadisedir ve bunun yazı diliyle ilgili bir tarafı yoktur. Esasında "men-ben" değişimi ve nazal n'nin (ñ) Azerî istinsahlarında "ng" olarak yazılması dışında yazıya yansıyan önemli bir dil farklılığı yok gibidir. Hatta asıl tahrifatın Azerî neşirlerinde yapıldığını söylemek dahi mümkündür. Sadece Hatâyî değil, Seyyid Nesîmî ve Fuzûlî divânlarının -özellikle İran'da yapılan neşirlerinde- "ng" ile gösterilen nazal n'lerin bugünkü Azerî Türkçesinde ses karşılığı olmadığı için bilinçli olarak "nun" a dönüştürülmesinin pek çok örneği vardır.
- ¹⁶ Tezkireler tezkiresi dediğimiz ve 5 binin üzerinde divân şairinin muhtasar biyografilerini içere Tuhfe-i Nâilî'de Hatâyî mahlaslı başka bir şair görünmemektedir. Kitabın tıpkıbasımını hazırlayanların eserin başına koydukları şairler dizinindeki "Hatâyî, Hatâyî Çelebi, Midillili" ibaresindeki (Tuman 2001: 1/43) şair ÖaüÂyi değil ÖiüÂbi'dir (Bkz. Tuman 2001: 1/253).
- ¹⁷ Bunlardan Sultan Süleyman'dan övgüyle bahseden gazelin Hatâyî'ye ait olması bizce de mümkün değildir. Nitekim bu gazel, eserin Viyana nüshasında Hitâbî'ye ait görünmektedir.

- ¹⁸ Gandjai 1959: 45; Memmedov 1966: 192; Birdoğan 1991: 309; Arslanoğlu 1992: 23; İsmailzade 2004: 97; Necef-Cavanşir 2006: 364. Pervâne Bey yz. 170a; Köksal 2001: 917. Bu şiir Sabri Koz'da bulunan bir mecmuada da mevcuttur (Koz 2004: 202).
- ¹⁹ Gandjai 1959: 119; Memmedov 1966: 391; Birdoğan 1991: 266; Arslanoğlu 1992: 92; İsmailzade 2004: 97; Necef-Cavanşir 2006: 284. Pervâne Bey yz. 461b; Köksal 2001: 2041.
- ²⁰ Gandjai 1959: 137; Memmedov 1966: 430; Birdoğan 1991: 198; Arslanoğlu 1992: 265; İsmailzade 2004: 178; Necef-Cavanşir 2006: 198. Pervâne Bey yz. 545a; Köksal 2001: 2385.
- ²¹ NÂ-geh kelimesi Divân neşirlerinde “TÂ ki” şeklindedir.
- ²² Gandjai 1959: 143; Memmedov 1966: 519; Birdoğan 1991: 220; Arslanoğlu 1992: 68; Necef-Cavanşir 2006: 238. Pervâne Bey yz. 622ba; Köksal 2001: 2684.
- ²³ İbrahim Arslanoğlu Ali Emiri Millet Ktp. Mnz. 131 numarada kayıtlı nüsha için şunları söylemektedir: “... Çünkü İstanbul nüshası bir divan değil, Anadolu Hatâyilerine ait cönk ve belleklerdeki şiirlerle, şiir kültüründen yoksun bir heveslinin düzenlediği, benzerlerine sıkça rastladığımız sıradan bir mecmuadır.” (1992: Vıı). Arslanoğlu'na katıldığımız gibi varlığı bilinmediği için Hatâyî üzerine yapılan çalışmalarda bugüne kadar değerlendirilmeyen Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Nu: 226/2'de bulunan diğer İstanbul nüshası için de aynı şeyleri rahatlıkla söyleyebiliriz.
- ²⁴ Genceî neşrinde hece ölçülü olarak gösterilen tek manzume vardır (Gandjai 1959: 22) . Hâlbuki dikkatle incelendiğinde bu şiirin -vezin kusurları bulunmakla birlikte- müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün kalıbında olduğu görülür.
- ²⁵ İbrahim Arslanoğlu Ali Emiri Millet Ktp. Mnz. 131 numarada kayıtlı nüsha için şunları söylemektedir: “... Çünkü İstanbul nüshası bir divan değil, Anadolu Hatâyilerine ait cönk ve belleklerdeki şiirlerle, şiir kültüründen yoksun bir heveslinin düzenlediği, benzerlerine sıkça rastladığımız sıradan bir mecmuadır.” (1992: Vıı). Arslanoğlu'na katıldığımız gibi varlığı bilinmediği için Hatâyî üzerine yapılan çalışmalarda bugüne kadar değerlendirilmeyen Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Nu: 226/2'de bulunan diğer İstanbul nüshası için de aynı şeyleri rahatlıkla söyleyebiliriz.
- ²⁶ Genceî neşrinde hece ölçülü olarak gösterilen tek manzume vardır (Gandjai 1959: 22) . Hâlbuki dikkatle incelendiğinde bu şiirin -vezin kusurları bulunmakla birlikte- müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün kalıbında olduğu görülür.
- ²⁷ Tespit ettiğimiz diğer şiirlerle birlikte bu şiirin de tamamını “Hatâyî'nin Yayınlanmış Divânlarında Bulunmayan Şiirleri” başlıklı makalemizde neşretmiştik (Köksal 2012).
- ²⁸ Bu mecmuanın tam da bu kısımda kesilmesi, yani sondan eksik olması kuşkusuz büyük kayıptır. Mecmuanın cilt kalınlığı bu kısımdan zamanla en az 40-50 varaklık bir kısmın koptuğunu göstermektedir.
- ²⁹ Hatâyî şiirlerinde görülen bu türden karışıklıkları, yukarıda zikredilen çalışmamızda (Köksal 2012) ayrıntısıyla bahsetmiştik. Hem bu yazının doğrudan konusu olmadığı, hem de mezkur yazıda görülebileceği için burada tekrarlanmasına gerek görülmedi.

Kaynakça

- ALBAYRAK, N. (2002). “Kul Himmet”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 26, s. 352.
- ANIL, A. Y. (2010). “Şah İsmâil - Edebiyat”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 38, s. 256.
- BİRDOĞAN, N. (1991). Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, Can Yayınları, İstanbul.
- DİHÎM, M. (1397). Tezkiretü’ş-Şuarâ-yı Azerbaycan Târih-i Zindeği vo Âsâr ,Tebriz Sahhâfilikleri, Tebriz.
- Divân OE, Hatâyî Divânı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Nu: 226/2.
- EKİNCİ, M. (2004). “Şah İsmail’in Mahlası ‘Hatai’ Kelimesinin Etimolojisi”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 10, S. 13, s. 159-170.
- ERGUN, S. (1944). Bektâşi Şairleri ve Nefesleri, Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- ERGUN, S. (1956). Hatâyî Divânı: Şah İsmail-i Safevi Hayatı ve Nefesleri, 2. Baskı, Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- GANDJEİ, T. (1959). Il Canzoniere di Şâh İsmâ’il Hatâ’î, Istituto Universitario Orientale, Napoli.
- GÖKYAY, O. Ş. (1993). “Cönk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, s. 73-75.
- GÖLPINARLI, A. (1953). Kaygusuz Abdal Hatayı Kul Himmet, Varlık Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, A. (1963). Alevi – Bektâşi Nefesleri, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İSMAILZADE, M. R. (2001). Hatâ’î Şâh İsmâ’il Safevi Hetai (Külliyât (Divân, Nasihetnâme, Dehnâme, Koşmalar), Alhoda Neşriyat, Tahran.
- İSMAILZADE, M. R. (2004). Şah İsmail Sefevi (Hetai) Küllüyatı (Qezeller, Qasideler, Ne-sihetname, Dehname, Qoşmalar), Alhoda Neşriyat, Bakü.
- KOZ, M. S. (2004). “Belli Mahlaslar Üzerinden Şiir Söyleme Geleneği ve Türkiye’de Yazılan Alevi-Bektâşi Cönk ve Mecmualarındaki Hatâi Mahlaslı Şiirler”, I. Uluslararası Şah İsmail Hatâyî Sempozyum Bildirileri, 9-10-11 Ekim 2003, Haz. Gülağ Öz, ATO Yayını, Ankara, s. 184-217.
- KÖKSAL, M. F. (2001). Edirneli Nazmî Mecma’u’n-nezâ’ir (İnceleme – Tenkitli Metin), Doktora Tezi, 3 Cilt, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- KÖKSAL, M. F. (2012). “Hatâyî’nin Yayınlanmış Divanlarında Bulunmayan Şiirleri”, Uluslararası Alevilik Araştırmaları Dergisi, S. 3, s. 36-84.
- MEMMEDOV, A. A. (1966). Şah İsmail – Eserleri, (Redaktör: Hamid Araslı), 2 Cilt, SSR Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü.
- NECEF, E. N.– BABEK, C. (2006). Şah İsmail Hatâ’î Külliyatı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- ÖZEN, K. (2006). “Kul Himmet”, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, AKM Yayını, C. 6, s. 106.

- Pervâne Bey yz., Mecmua, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Nu. 406.
- TEMİZKAN, M. (2001). Hatâyî'nin Şiir Dünyası, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir.
- TUMAN, M. N. (2001). Tuhfe-i Nâilî (Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri), C.1, Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz – Mustafa Tatçı, Bizim Büro yayınları, Ankara.
- UÇMAN, A. (1982). Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YAZICI, T. (1997). “Şâh İsmâîl”, İslam Ansiklopedisi, C. 11, MEB Yayınları, Eskişehir, s. 275-279.